

MP Board Class 10 Sanskrit Practice Set – 4

बोर्ड परीक्षाया: सज्जीकरणाय गुरुत्वपूर्णा: अभ्यासा: (सत्रम् 2025-26)

कक्षा: दशमी (Class 10th)

विषयः: संस्कृतम् (Sanskrit)

पूर्णाङ्काः: 75 अङ्काः

समयः: 3:00 होरा:

सामान्यनिर्देशाः (General Instructions):

- एतत् अभ्यासप्रश्नपत्रं म. प्र. माध्यमिकशिक्षा मण्डलस्य (MP Board) दशमक्याः संस्कृतपाठ्यक्रमस्य ब्लूप्रिण्टानुसारं विरचितम् अस्ति।
- अभ्यास सेट-4 (अन्तिम-सेट): अस्मिन् सेट-1, सेट-2 एवं सेट-3 इत्यस्य कस्यापि प्रश्नस्य पुनरावृत्तिः न कृता। सर्वे प्रश्नाः 100% नवीनाः सन्ति।
- भागः - अ (अपठित-अवबोधनम्): अपठित-गद्यांशधारिताः बोधात्मकप्रश्नाः (10 अङ्काः)।
- भागः - ब (पठित-अवबोधनम्): 'शेमुषी' पाठ्यपुस्तकधारिताः गद्यांश-पद्यांश-नाट्यांशप्रश्नाः (30 अङ्काः)।
- भागः - स (व्याकरणम्): शब्दरूप-धातुरूप-सन्धि-समास-प्रत्यय-उपसर्ग-अव्यय-वाच्यपरिवर्तन-प्रश्नाः (25 अङ्काः)।
- भागः - द (रचनात्मककार्यम्): नगरपालिकायै स्वच्छता-प्रार्थनापत्रम्, संस्कृत-अनुवादः, अनुशासनम्/संस्कृतभाषायाः महत्त्वम् निबन्धलेखनम् च (10 अङ्काः)।
- भागः - इ (उत्तरमाला): सर्वेषां प्रश्नानां सप्रमाणं सम्यक् समाधानानि उत्तरमाला च।

भागः - अ : अपठित-अवबोधनम् (Unseen Comprehension) — [10 अङ्काः]

प्रश्न 1. अधोलिखितं अपठित-गद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतेन लिखतः

10 अङ्काः

अस्माकं पर्यावरणे जलम्, वायुः, मृत्तिका, वनस्पतयः च आगत्य तिष्ठन्ति। सम्प्रति उद्योगैः, वाहनैः, दूषितजलैः च पर्यावरणं भृशं प्रदूषितं भवति। वृक्षाणां कर्तनेन वनानि विनश्यन्ति, जलस्रोतांसि च शुष्यन्ति। यदि पर्यावरणस्य रक्षणं न भवेत् तर्हि अस्माकं जीवनमेव सङ्कटमयं भविष्यति। अतः सर्वैः मानवैः पर्यावरणस्य संरक्षणाय वृक्षाः रोपण्याः, स्वच्छता च रक्षणीया। 'वृक्षो रक्षति रक्षितः' इति सनातनम् वाक्यम् अस्माभिः सर्वदा स्मरणीयम्।

(I) एकपदेन उत्तरत (One Word Answer):

2 × 1 = 2 अङ्काः

1. वृक्षाणां कर्तनेन कानि विनश्यन्ति?
2. पर्यावरणस्य संरक्षणाय के रोपण्याः?

(II) पूर्णवाक्येन उत्तरत (Full Sentence Answer):

2 × 2 = 4 अङ्काः

1. पर्यावरणं कैः भृशं प्रदूषितं भवति?
2. पर्यावरणस्य रक्षणे अभवते जीवनं कीदृशं भविष्यति?

(III) भाषिककार्यम् एवं शीर्षकम् (Grammar & Title):

4 × 1 = 4 अङ्काः

1. अस्य गद्यांशस्य समुचितं शीर्षकं लिखत।
2. 'रोपण्याः' इति पदे कः प्रत्ययः अस्ति?
3. 'दूषितजलैः' अत्र विशेषणपदं किम्?
4. 'सङ्कटमयम्' इति पदस्य पर्यायपदं गद्यांशात् अथवा स्वबुद्ध्या लिखत।

भाग: - ब : पठित-अवबोधनम् (Textbook Comprehension - Shemushi) — [30 अङ्काः]

खण्ड 1: पठित-गद्यांशम्, पद्यांशम्, नाट्यांशम् च

पाठः 8: विचित्रः साक्षी

प्रश्न 2. अधोलिखितं पठित-गद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखतः

5 अङ्काः

कश्चन निर्धनो जनः भूरि परिश्रम्य किञ्चिद् वित्तमुपार्जितवान्। तेन वित्तेन स्वपुत्रम् एकस्मिन् महाविद्यालये प्रवेशं दिलायितुं सफलो जातः। तत्तनयः तत्रैव छात्रवासे निवसन् अध्ययने संलग्नः समभूतः। एकदा स पिता तनुजस्य रुग्णतामाकर्ण्य व्याकुलो जातः पुत्रं द्रष्टुं च प्रस्थितः। परमर्थकाश्रयेन पीडितः स बसयानं विहाय पदातिरेव प्राचलत्।

1. कः भूरि परिश्रम्य वित्तमुपार्जितवान्? (एकपदेन)
2. तनयः कुत्र निवसन् अध्ययने संलग्नः समभूतः? (एकपदेन)
3. पिता कस्य रुग्णतामाकर्ण्य व्याकुलो जातः? (एकपदेन)
4. पिता किमर्थं बसयानं विहाय पदातिरेव प्राचलत्? (पूर्णवाक्येन)
5. 'निर्धनो जनः' अत्र विशेषणपदं किम्? (भाषिककार्यम्)

पाठः 6: सुभाषितानि

प्रश्न 3. अधोलिखितं पठित-पद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखतः

5 अङ्काः

आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महान् रिपुः।
नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कृत्वा यं नावसीदति॥

1. मनुष्याणां शरीरस्थः महान् रिपुः कः? (एकपदेन)
2. केन समः बन्धुः नास्ति? (एकपदेन)
3. यं कृत्वा नरः किं न भवति? (एकपदेन)
4. आलस्यं कुत्र तिष्ठति? (पूर्णवाक्येन)
5. 'रिपुः' इति पदस्य पर्यायपदं श्लोके किं प्रयुक्तम्? (भाषिककार्यम्)

पाठः 7: सौहार्दं प्रकृतेः शोभा

प्रश्न 4. अधोलिखितं नाट्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखतः

5 अङ्काः

सिंहः (क्रोधेन गर्जन्) भोः! अहं वनराजः, किं भयं न जायते? किमर्थं मामेवं तुदन्ति सर्वे मिलित्वा?
एकः वानरः यतः त्वं वनराजः भवितुं तु सर्वथा अयोग्यः। राजा तु रक्षकः भवति, त्वं तु भक्षकः।
द्वितीयः वानरः किं न श्रुता त्वया पञ्चतन्त्रोक्तिः- यो न रक्षति वित्रस्तान् पीड्यमानानपरेः सदा। जन्तून् पार्थिवरूपेण स कृतान्तो न संशयः॥

1. कः क्रोधेन गर्जति? (एकपदेन)
2. वानराः वनराजं कीदृशं मन्यन्ते? (एकपदेन)
3. राजा कीदृशः भवेत्? (एकपदेन)
4. वानरः पञ्चतन्त्रस्य कां उक्तिं वदति? (पूर्णवाक्येन)
5. 'भक्षकः' अस्य पदस्य विलोमपदं नाट्यांशे किं प्रयुक्तम्? (भाषिककार्यम्)

खण्ड 2: पाठ्यपुस्तकस्य प्रश्नाः, श्लोकलेखनम्, प्रश्ननिर्माणम् च

प्रश्न 5. रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत (किञ्चित् चत्वारि):

4 × 1 = 4 अङ्काः

1. कलहं मा कुरु सत्यम् वद।
2. कृषकः बलीवर्दाभ्याम् क्षेत्रकर्षणं करोति स्म।
3. न्यायाधीशः बहुकिमचन्द्रः आसीत्।
4. प्रकृत्याः सन्निधौ सुखं विद्यते।
5. शिशोः सौन्दर्यावलोकनेन कौतूहलं भवति।

प्रश्न 6. पाठ्यपुस्तकात् दो श्लोकौ लिखत (यौ अस्मिन् प्रश्नपत्रे न स्तम्):

2 × 2 = 4 अङ्काः

(Write two Subhashita Shlokas from your textbook which are not present in this question paper.)

प्रश्न 7. अधोलिखित-प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृत-पूर्णवाक्येन लिखत (किञ्चित् त्रीणि):

3 × 2 = 6 अङ्काः

1. लोके महत् भयात् कः मुच्यते? (पाठः 2)
2. मयूरस्य नृत्यं कस्याः आराधना? (पाठः 7)
3. निर्धनः जनः केन कारणेन पदातिः प्राचलत्? (पाठः 8)
4. काकः आत्मानम् कीदृशं मन्यते? (पाठः 7)

भागः - स : व्याकरणम् (Sanskrit Grammar) — [25 अङ्काः]**प्रश्न 8. वस्तुनिष्ठ-व्याकरणप्रश्नाः (Objective Grammar Rules)****8.1 समुचितं शब्दरूपं / धातुरूपं / सन्धिं / समासं चित्वा लिखत (MCQs):**

6 × 1 = 6 अङ्काः

(i) 'पितृ' शब्दस्य तृतीया-विभक्तेः एकवचनस्य रूपं किम्?

(a) पित्रा	(b) पित्रे
(c) पितुः	(d) पितरे

(ii) 'कृ' धातुः लोट्-लकारस्य मध्यमपुरुष-बहुवचनस्य रूपं किम्?

(a) करोतु	(b) कुरुत
(c) कुर्वन्तु	(d) करिष्यति

(iii) 'महोत्सवः' अस्य पदस्य सन्धि-विच्छेदः कः?

(a) महा + उत्सवः	(b) महो + त्सवः
(c) मह + उत्सवः	(d) महा + त्सवः

(iv) 'चक्रपाणिः' इति पदे कः समासः अस्ति?

(a) तत्पुरुषः	(b) बहुव्रीहिः
(c) अव्ययीभावः	(d) कर्मधारयः

(v) 'आनीय' इति पदे कः प्रत्ययः अस्ति?

(a) क्त्वा	(b) ल्यप्
(c) तुमुन्	(d) तव्यत्

(vi) 'परिहरति' इति पदे कः उपसर्गः अस्ति?

(a) परि	(b) पर
(c) प्र	(d) परा

प्रश्न 9. व्याकरण-अभ्यासप्रश्नाः (Grammar Application)**9.1 सन्धिं / सन्धि-विच्छेदं कुरुत (किञ्चित् त्रीणि):**

3 × 1 = 3 अङ्काः

1. उद् + लङ्घनम् = _____
2. पित्रादेशः = _____ + _____
3. प्रति + एकम् = _____

9.2 समास-विग्रहं / समस्तपदं लिखत (किञ्चित् त्रीणि):

3 × 1 = 3 अङ्काः

1. महान् चासौ राजा = _____
2. रामश्च लक्ष्मणश्च = _____
3. शक्तीम् अनतिक्रम्य = _____

9.3 प्रत्ययं पृथक् कुरुत / संयोजयत (किञ्चित् त्रीणि):

3 × 1 = 3 अङ्काः

1. खाद् + तुमुन् = _____
2. लिखितः = _____ + _____
3. सम् + पठ् + ल्यप् = _____

9.4 रेखाङ्कितपदेषु अशुद्धि-शोधनं कुरुत (किञ्चित् त्रीणि):

3 × 1 = 3 अङ्काः

1. बालकः सर्पेण बिभेति। (सर्पात् ✗)
2. अहं ग्रामम् गच्छति। (गच्छामि ✗)
3. वृक्षेषु पत्रम् पतति। (वृक्षात् ✗)
4. नृपः याचकाय ददाति। (विप्राय ✗)

9.5 अधोलिखितेषु वाक्येषु वाच्यपरिवर्तनं कुरुत (किञ्चित् द्वे):

2 × 2 = 4 अङ्काः

1. अहं कथां शृणोमि। (कर्मवाच्ये)
2. छात्रेण ग्रन्थः पठ्यते। (कर्तृवाच्ये)
3. सः हसति। (भाववाच्ये)

9.6 अधोलिखित-वाक्येषु कोष्ठकात् समुचितं अव्ययपदं चित्वा रिक्तस्थानं पूरयत:

3 × 1 = 3 अङ्काः

1. यथा राजा _____ प्रजा। (तथा / कुत्र)
2. त्वम् _____ कुत्र गच्छसि? (अद्य / सह)
3. अहम् _____ असत्यं न वदामि। (कदापि / वृथा)

भागः - द : रचनात्मक-कार्यम् (Creative Writing) — [10 अङ्काः]

पत्रलेखनम् (Letter Writing)

प्रश्न 10. भवतः नाम विकासः अस्ति। स्वक्षेत्रस्य नगरपालिकायै अस्वच्छतायाः निवारणार्थं लिखितं पत्रं मञ्जूषायाः पदेः पूरयित्वा लिखतः

4 अङ्काः

[मञ्जूषा: अस्वच्छता, स्वास्थ्य-अधिकारीमहोदय!, सेवायाम्, निवारणम्, निवेदनम्]

(1) _____,

(2) _____ नगरपालिकानिगमः, ग्वालियरम्।

विषयः - क्षेत्रे अस्वच्छतायाः निवारणार्थं प्रार्थनापत्रम्।

महोदय!,

सविनयम् (3) _____ अस्ति यत् अस्माकं क्षेत्रे अत्यधिकं (4) _____ प्रसारिता अस्ति। मार्गेषु कूपेषु च दूषितं जलं दुर्गन्धं च प्रसरति। अतः कृपया शीघ्रमेव अस्याः अस्वच्छतायाः (5) _____ कृत्वा अस्मान् अनुगृह्यन्तु।

भवदीयः - विकासः, विजय नगरम्, ग्वालियरम्।

संस्कृत-अनुवादः (Translation into Sanskrit)

प्रश्न 11. अधोलिखितानां वाक्यानां संस्कृतभाषायाम् अनुवादं कुरुत (किञ्चित् चत्वारि):

4 × 1 = 4 अङ्काः

1. वह पुस्तक पढ़ता है।
2. बालक साँप से डरता है।
3. हम सब भारत के नागरिक हैं।
4. सज्जन धर्म का पालन करते हैं।
5. माता भूमि की रक्षा करती है।

निबन्धलेखनम् (Essay Writing)

प्रश्न 12. अधोलिखितेषु एकस्मिन् विषये संस्कृतभाषायां शतपदेषु (100 शब्देषु) निबन्धं लिखतः

2 अङ्काः

1. अनुशासनम्
2. संस्कृतभाषायाः महत्त्वम्
3. मम प्रियः उत्सवः (दीपावली)

भाग: - इ : सम्पूर्णा उत्तरमाला (Complete Answer Key & Solutions)

उत्तरमाला : भाग: - अ (अपठित-अवबोधनम्)

उत्तर 1. अपठित-गद्यांशस्य उत्तराणि

(I) एकपदेन उत्तरम्:

- वनानि
- वृक्षाः

(II) पूर्णवाक्येन उत्तरम्:

- पर्यावरणं उद्योगैः, वाहनैः, दूषितजलैः च भृशं प्रदूषितं भवति।
- पर्यावरणस्य रक्षणे अभवते अस्माकं जीवनमेव सङ्कटमयं भविष्यति।

(III) भाषिककार्यम् एवं शीर्षकम्:

- समुचितं शीर्षकम्: 'पर्यावरण-संरक्षणम्' अथवा 'पर्यावरणस्य महत्त्वम्'।
- प्रत्ययः: अनीयर् प्रत्ययः (रुह् + अनीयर्)।
- विशेषणपदम्: 'दूषितजलैः' अत्र 'दूषित' विशेषणम् अथवा 'दूषितजलैः' पदम्।
- पर्यायपदम्: भयावहम् / कष्टप्रदम्।

उत्तरमाला : भाग: - ब (पठित-अवबोधनम् - शेमुषी)

उत्तर 2, 3 एवं 4. पठित-अंशानाम् उत्तराणि

उत्तर 2 (गद्यांशः): (1) निर्धनो जनः (2) छात्रवासे (3) तनुजस्य (पुत्रस्य) (4) परमर्थकाश्रयेन पीडितः सः पिता बसयानं विहाय पदातिरेव प्राचलत्। (5) विशेषणपदम् - 'निर्धनः'।

उत्तर 3 (पद्यांशः): (1) आलस्यम् (2) उद्यमेन (3) नावसीदति (दुःखी न भवति) (4) आलस्यं मनुष्याणां शरीरे तिष्ठति। (5) 'शत्रुः'।

उत्तर 4 (नाट्यांशः): (1) सिंहः (2) सर्वथा अयोग्यः (3) रक्षकः (4) यो न रक्षति वित्रस्तान् पीड्यमानानपरेः सदा, स जन्तून् कृतान्तः भवति। (5) 'रक्षकः'।

उत्तर 5. प्रश्ननिर्माणम्

- कलहं मा कुरु किम् वद?
- कृषकः काभ्याम् क्षेत्रकर्षणं करोति स्म?
- न्यायाधीशः कः आसीत्?
- कस्याः सन्निधौ सुखं विद्यते?

उत्तर 6. सुभाषितानि श्लोकद्वयम् (Model Shlokas Set 4)

- गुणी गुणं वेत्ति न वेत्ति निर्गुणो, बली बलं वेत्ति न वेत्ति दुर्बलः।
- अमन्त्रमक्षरं नास्ति नास्ति मूलमनौषधम्। अयोग्यः पुरुषो नास्ति योजकस्तत्र दुर्लभः॥

उत्तर 7. संस्कृत-पूर्णवाक्येन उत्तराणि

- लोके बुद्धिमान् जनः बुद्ध्या महत् भयात् मुच्यते।
- मयूरस्य नृत्यं प्रकृतेः जगदीश्वरायाः आराधना अस्ति।
- अर्थकाश्रयेन (धनस्य अभावेन) पीडितः जनः पदातिः प्राचलत्।
- काकः आत्मानम् करुणापरः पक्षिसम्राट् मन्यते।

उत्तरमाला : भाग: - स (व्याकरणम्)

उत्तर 8.1 व्याकरण सही विकल्प (MCQs)

(i) (a) पित्रा | (ii) (b) कुरुत | (iii) (a) महा + उत्सवः | (iv) (b) बहुव्रीहिः | (v) (b) ल्यप् | (vi) (a) परि

उत्तर 9.1 से 9.6 व्याकरण-समाधानानि

उत्तर 9.1 (सन्धिः):

1. उद् + लङ्घनम् = उल्लङ्घनम् (व्यञ्जन/तोरि सन्धिः)
2. पित्रादेशः = पितृ + आदेशः (यणसन्धिः)
3. प्रति + एकम् = प्रत्येकम् (यणसन्धिः)

उत्तर 9.2 (समासः):

1. महान् चासौ राजा = महाराजः (कर्मधारयसमासः)
2. रामश्च लक्ष्मणश्च = रामलक्ष्मणौ (इतरेतर-द्वन्द्वसमासः)
3. शक्तीम् अनतिक्रम्य = यथाशक्ति (अव्ययीभावसमासः)

उत्तर 9.3 (प्रत्ययः):

1. खाद् + तुमुन् = खादितुम्
2. लिखितः = लिख् + क्त
3. सम् + पठ् + ल्यप् = सम्पठ्य

उत्तर 9.4 (अशुद्धि-शोधनम्):

1. भी धातु योगे पञ्चमी भवति → बालकः सर्पात् बिभेति।
2. अहम् उत्तमपुरुष एकवचनम् → अहं ग्रामं गच्छामि।
3. अपादाने पञ्चमी भवति → वृक्षात् पत्रं पतति।

उत्तर 9.5 (वाच्यपरिवर्तनम्):

1. मया कथा श्रूयते।
2. छात्रः ग्रन्थं पठति।
3. तेन हस्यते।

उत्तर 9.6 (अव्ययपदम्):

1. यथा राजा तथा प्रजा।
2. त्वम् अद्य कुत्र गच्छसि?
3. अहम् कदापि असत्यं न वदामि।

उत्तरमाला : भाग: - द (रचनात्मक-कार्यम्)

उत्तर 10. नगरपालिकायै प्रार्थनापत्रम् (रिक्तस्थानपूर्तिः)

- (1) सेवायाम्
- (2) स्वास्थ्य-अधिकारीमहोदय!
- (3) निवेदनम्
- (4) अस्वच्छता
- (5) निवारणम्

उत्तर 11. संस्कृत-अनुवादः

1. सः पुस्तकं पठति।
2. बालकः सर्पात् बिभेति।
3. वयम् भारतस्य नागरिकाः स्मः।
4. सज्जनाः धर्मस्य पालनं कुर्वन्ति।
5. माता भूमेः रक्षणं करोति।

उत्तर 12. संस्कृत-निबन्धः (अनुशासनम्)

नियमानां पालनम् अनुशासनम् कथ्यते। अस्माकं जीवने अनुशासनस्य अत्यधिकं महत्त्वम् अस्ति। अनुशासनेन एव मानवस्य समाजस्य देशस्य च उन्नतिः भवति। यः जनः अनुशासितः भवति सः सर्वत्र सफलतां लभते। विद्यालये, गृहे, समाजे च सर्वत्र अनुशासनं परमावश्यकम् अस्ति। प्रकृत्याः सर्वे घटकाः अपि अनुशासनेन एव कार्यं कुर्वन्ति, यथा सूर्यः समये उदेति, चन्द्रः समये प्रकाशति च। अतः सर्वैः छात्रैः जीवनस्य प्रत्येकस्मिन् क्षेत्रे अनुशासितैः भवितव्यम्।

MP Board Class 10 Sanskrit Final Message: बधाई! आपने MPNaukari.in के संस्कृत के चारों अभ्यास सेट्स (Set 1 से Set 4) का अध्ययन पूर्ण कर लिया है। बोर्ड परीक्षा में शुद्ध व्याकरण, स्पष्ट देवनागरी लिपि व सटीक उत्तरों का प्रयोग करें। शुभकामनाएँ!